

I Ümumittifaq Türkoloji Qurultay

100 il sonra “danişan” məxfi sənədlər

Arxiv materiallarının xronoloji transkripsiyası, seçmə tərcümələr və şərhlər

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin arxiv işi sahəsində təşəbbüsləri 1920-ci ilin aprel ayında Azərbaycanın XI qızıl ordu tərəfindən işğal ilə yarımcıq qalır. Lakin qısa müddət sonra – 1920-ci ilin may ayında Azərbaycan Sovet Respublikasının Xalq Maarif Komissarlığının abidələrin mühafizəsi şöbəsi tərəfindən arxiv işi haqqında xüsusi layihənin hazırlanması qərara alınır. Azərbaycan İnkılab Komitəsinin Rəyasət Heyətinə təqdim olunmuş “Vahid dövlət arxiv fondunun yaradılması və Xalq Maarif Komissarlığı yanında Mərkəzi Dövlət Arxivinin təşkili haqqında” həmin layihə 6 dekabr 1920-ci il tarixli iclasda müzakirəyə çıxarılır və təsdiq olunur.

1921-ci il avqustun 29-da AK(b)P MK Siyasi və Təşkilat Bürosu tərəfindən Mərkəzi Dövlət Arxiv bazasında Azərbaycan Kommunist Partiyası tarixinə dair materialların toplanması məqsədilə Komissiyanın – Azərbaycan Partiya Tarixi Bürosunun yaradılması qərara alınır. AK(b)P MK-nın 8 may 1925-ci il tarixli Qərarı ilə Büro kollegiyasının tərkibi dəyişdirilir. Həmin Qərarın “b” bəndinə əsasən Azərbaycan Partiya Tarixi Bürosu mövcud arxivə uçota almalı və onun mühafizəsini təmin etməli idi. Azərbaycan İnkılab Komitəsinin sədri Nəriman Nərimanov tərəfindən imzalanmış 8 bənddən ibarət Dekretə müvafiq olaraq Azərbaycan ərazisində baş vermiş tarixi, ictimai hadisələrə aid sənədlərin, habelə fəaliyyətdə olan idarə və müəssisələrin, ictimai təşkilatların arxivləri Vahid dövlət arxiv fondunun tərkibinə daxil edilməli, dövlət idarələrinin yazışmalar da daxil olmaqla, kargüzərliq işləri və müxtəlif dövlət müəssisələrin, ictimai təşkilatlara aid köhnə materiallar Mərkəzi Dövlət Arxivinə təhvil verilməli, həmçinin, məxfi olmayan sənədlər Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı tərəfindən müntəzəm olaraq nəşr olunmalı idi.

Bu tip məxfi və gizli sənədlər Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin 6-cı şöbəsi tərəfindən verilir və qorunub saxlanılırdı:

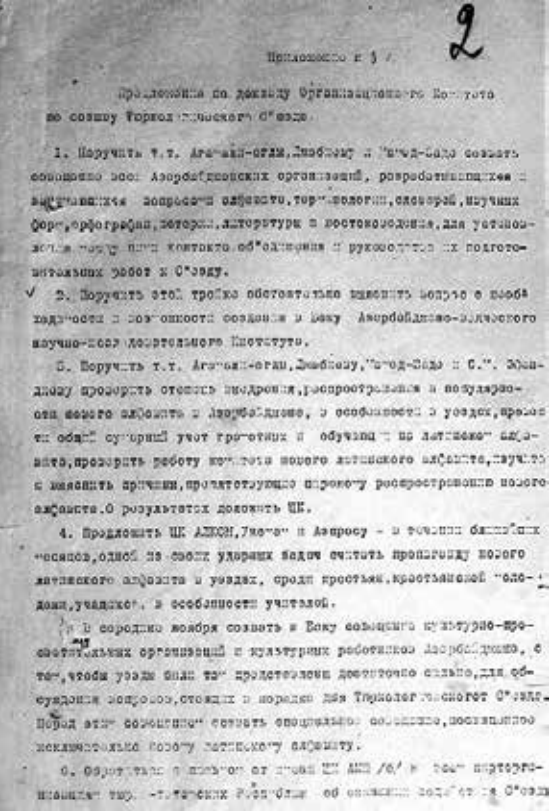
1. *Mərkəzi Komitənin protokollarından çıxarılsın, habelə Mərkəzi Komitə və partkomlar tərəfindən verilmiş ayrı-ayrı göstərişlərin hansı şəxslərə göndəriləcəyi Mərkəzi Komitə katiblərindən biri, katibləri tərəfindən müəyyən edilir və yalnız konkret şəxslərə ünvanlanır.*

2. *Mərkəzi Komitənin və partkomların çıxarış və göstərişlərinin bu sənədlərdə adı keçməyən şəxslərə verilməsi qatı qadağandır.*

3. *Mərkəzi Komitə və partkomların çıxarış və ayrı-ayrı şəxsi göstərişləri xüsusi şəxsi işlərdə saxlanmalıdır və heç bir halda bu sənədlərin sovet və ya həmkarlar ittifaqı kargüzərliyinə əlavə olunmasına yol verilməməlidir.*

4. *Mərkəzi Komitənin və partkomların çıxarış və göstərişlərinin surətinin çıxarılması, habelə onların sovet və ya həmkarlar ittifaqı kargüzərliyinə yazılı şəkildə istinad olunması qatı şəkildə qadağandır.*

5. *Bu qərarların hər hansı bir pozuntusu baş verdikdə, Mərkəzi Komitənin gizli şöbəsi dərhal bu barədə məlumat verir və məsələ Mərkəzi Komitənin Katibliyinə və ya partiya komitələrinə çatdırılaraq, günahkarlar ciddi partiya məsuliyyətinə cəlb olunurlar.*

Sənəd Ümumittifaq Türkoloji Qurultayının çağırılması üzrə Təşkilat Komissiyasının məruzəsinə Əlavələr başlığı altında təqdim olunub. Bu hissə Türkoloji Qurultayın təşkili ilə bağlı praktiki və maddi məsələlərə, o cümlədən mədəniyyət sarayının tikintisinə, qəzetlərdə təbliğata və büdcə məsələlərinə həsr olunub.

Əlavə № 5/1

Yoldaş Ağamalıoğlu, Cəbiyev, Hüseynzadə və Məmmədzadəyə tapşırılsın ki, əlifba, terminologiya, lüğətçilik, elmi formalar, orfoqrafiya, tarix, ədəbiyyat və etnogenezin öyrənilməsi sahəsində çalışan bütün Azərbaycan təşkilatlarını bu sahələr üzrə əlaqələndirsinlər və homin təşkilatların qurultaya hazırlıq işlərində

rəhbərlik etmək məqsədilə birləşməsini təşkil etsinlər. Bunun üçün aşağıdakılar tələb olunur:

1. *Bu üçlüyə tapşırılsın ki, Bakıda Azərbaycan Şərq Elmi-Tədqiqat İnstitutunun yaradılması zərurəti və imkan məsələsini ətrafı araşdırsınlar.*

2. *Yoldaş Ağamalıoğlu, Cəbiyev və Hüseynzadəyə tapşırılsın ki, yeni Azərbaycan əlifbasının, xüsusilə də rayonlarda, təbiiqi, yayılması və populyarlaşdırılması səviyyəsini yoxlasınlar; latın əlifbası ilə maarifləndirmə və tədris işlərinin hansı səviyyədə həyata keçirildiyini müəyyən etsinlər, yeni əlifba ilə yazılmış kitabların hazırlanma vəziyyətini araşdırsınlar, yayılmasının qarşısını alan səbəbləri müəyyən etsinlər və nəticələr barədə Mərkəzi Komitəyə məlumat versinlər.*

3. *Azərbaycan Kommunist Gənclər İttifaqı MK-ya, “Kommunist” və “Azərənəşr”ə təklif edilsin ki, qərşıdakı aylarda yeni latın əlifbasının rayonlarda, xüsusilə kəndli və müəllimlər arasında təbliğini öz fəaliyyətlərinin əsas istiqamətlərindən biri hesab etsinlər.*

4. *Noyabr ayının ortalarında Bakıda maarif təşkilatları və mədəniyyət işçilərinin müşavirəsi çağırılsın ki, rayonların Türkoloji Qurultay üçün yetərincə hazırlıqlı olub-olmadığını və bu işdə qarşıya çıxan məsələləri müzakirə etsinlər. Bu müşavirə xüsusi olaraq yalnız latın əlifbası məsələsinə həsr olunsun.*

5. *SSRİ-nin Milli Məsələlər üzrə Mərkəzi Komitəsinin məktubuna və digər respublikaların müraciətlərinə cavab olaraq, Qurultayın çağırılmasına dair müvafiq yazışmalar həyata keçirilsin.*

6. *Kütləni qurultaya hazırlamaq.*

7. *Zakraykom, Zaksovnarkom və SSRİ Xalq Təsərrüfatı Komissarlığı qarşısında qurultayın çağırılması ilə bağlı xərclərin təmin olunması məsələsini qaldırmaq.*

8. *Qəzet redaksiyalarına Türkoloji Qurultayın geniş şəkildə təbliğ edilməsini tapşırmaq.*

9. *Qurultayın Türk Mədəniyyəti Sarayında keçirilməsi. Ümumittifaq Xalq Təsərrüfatı Şurasına (ÜXTS) tapşırılsın ki, Saray binasının tikintisini təcili şəkildə başa çatdırsın.*

10. *Sovetlər İttifaqı Mərkəzi Komitəsinə (SİMK) təklif edilsin ki, Azərbaycanın Tədqiq və Təbəbbü Cəmiyyətinin illik smetasını (büdcəsini) təcili şəkildə nəzərdən keçirsin.*

Doğrudur:

QLEBOV

Bu sənəd Azərbaycan nümayəndələrinin Türkoloji Qurultaya hazırlıqla bağlı gördüyü tədbirlərin konkret planını əks etdirir. Burada əsasən əlifba islahatı, terminologiya, lüğətçilik, orfoqrafiya, tarix, ədəbiyyat və etnogenezlə bağlı təşkilatların əlaqələndirilməsi, yeni latın əlifbasının tətbiqi və təbliği, maarifləndirmə işlərinin gücləndirilməsi və qurultayın təşkili üçün maliyyə-təşkilati məsələlərin həlli üzrə göstərişlər verilməşdir.

Əsas istiqamətlər:

1. *Elmi koordinasiya: Azərbaycan təşkilatlarının birləşdirilməsi və yeni institutun yaradılması məsələsinin araşdırılması.*

2. *Əlifba islahatı: Latın qrafikasının bölgələrdə təbiiq səviyyəsinin yoxlanılması, yayılma problemlərinin müəyyənəşdirilməsi və onların aradan qaldırılması.*

3. *Maarif və təbliğat: Kommunist Gənclər İttifaqı, “Kommunist” qəzeti və “Azərənəşr”in latın əlifbasının kəndlilər və müəllimlər arasında təbliğinə yönəldilməsi.*

4. *Müşavirə: Bakıda maarif və mədəniyyət işçilərinin toplantısının keçirilməsi və xüsusi olaraq latın əlifbası məsələsinin müzakirəsi.*

5. *Təşkilati və maliyyə məsələləri: Qurultayın keçirilməsi üçün maliyyə təminatı, təbliğat işlərinin gücləndirilməsi, mətbuatda geniş işıqlandırılması və tədbirin Türk Mədəniyyəti Sarayında keçirilməsi üçün tikintinin sürətləndirilməsi.*

6. *Əsas təminat: Azərbaycanı Tədqiq və Təbəbbü Cəmiyyətinin illik büdcəsinin təcili baxılması.*

Əlifba məsələsinin mərkəzi rol alması: Sənədin bütün maddələrində əsas diqqət latın əlifbasının tətbiqi və onun maarif, kənd təsərrüfatı, müəllimlər arasında yayılması üzərində cəmlənməmişdir. Bu göstərir ki, əlifba

islahatı sadəcə texniki məsələ deyil, həm də ideoloji, mədəni və siyasi transformasiyanın simvolu kimi qəbul olunmuşdur.

Elmi mərkəzlərin yaradılması təşəbbüsü: Bakıda yeni Şərq Elmi-Tədqiqat İnstitutunun yaradılması məsələsi diqqət çəkir. Bu Azərbaycan elmi mühitinin institutlaşması və müstəqil şəkildə türkoloji araşdırmaların aparılması üçün mühüm addım idi.

Siyasi və təşkilati koordinasiya: Sənəddə yalnız elmi məsələlər yox, həm də SSRİ qurumları qarşısında maliyyə və təşkilati təminat məsələləri qaldırılır. Bu, göstərir ki, qurultay həm yerli, həm də İttifaq miqyasında böyük siyasi əhəmiyyət daşıyırdı.

Maarifləndirmə və kütləvi hazırlıq: Mətbuat orqanlarının, nəşriyyatların və gənclər təşkilatlarının bu işə cəlb olunması kütləvi ictimai şüurun dəyişdirilməsi məqsədinə xidmət edirdi. Bu, əlifba islahatını sadəcə akademik müzakirə səviyyəsindən çıxarıb geniş xalq hərəkatına çevirmək niyyətini ortaya qoyur.

Mədəniyyət infrastruktur: Qurultayın Türk Mədəniyyəti Sarayında keçirilməsi və binanın tikintisinin təcili başa çatdırılması məsələsi tədbirin nüfuzu beynəlxalq mədəni-siyasi hadisə kimi planlaşdırıldığını göstərir.

Bu sənəd göstərir ki, 1926-cı il Türkoloji Qurultaya hazırlıq prosesi yalnız elmi deyil, həm də siyasi, ideoloji və mədəni müstəvidə strateji əhəmiyyət daşıyırdı. Azərbaycan nümayəndələrinin təqdim etdiyi plan həm SSRİ rəhbərliyinə, həm də türkologiya elminə dair genişmiqyaslı hədəfləri əks etdirir:

–Latın əlifbasının məcburi tətbiqi və geniş təbliği;
–Yeni elmi institutların yaradılması;
–Maarif işçilərinin kütləvi səfərbərliyi;
–Qurultayın nüfuzlu siyasi-mədəni tədbir kimi təşkil.

Bu, əslində, Azərbaycan SSR-in türkologiyada aparıcı rol almağa çalışdığını və əlifba islahatını mədəni modernləşmənin əsas sütunu kimi irəli sürdüyünü sübut edir.

Azərbaycan Kommunist (bolşeviklər) Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Katibliyinin 6-cı gizli şöbəsinin 1925-ci il 24 oktyabr tarixli 54 sayılı protokol çıxarışından.

Azərbaycan Kommunist (bolşeviklər) Partiyası Mərkəzi Komitəsi Türkoloji Qurultayın çağırılması üzrə Təşkilat Komitəsinin məruzəçisi Cəbiyevin çıxışını müzakirə edərək qərara alır ki,
a/ məruzəçi T. Cəbiyev tərəfindən təqdim edilmiş təkliflər, 9-cu və 12-ci bəndlər istisna olmaqla, iclasda edilən düzəlişlərlə birlikdə təsdiqlənsin (Təkliflər əlavə olunur);

b/ SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin diqqətinə çatdırılsın ki, Azərbaycanın Tədqiq və Təbəbbü Cəmiyyətinə münasibətdə laqeydlik var. Məsələn, Cəmiyyət yararsız bir binada yerləşir. Buna görə də Cəmiyyətin fəaliyyətinin təmin olunması üçün uyğun bir binanın təcili şəkildə axtarılması zəruri hesab edilir.

Bu sənəd həm təşkilati təkliflərin təsdiqini, həm də Azərbaycanın Tədqiq və Təbəbbü Cəmiyyətinin fəaliyyət şəraiti ilə bağlı narahatlığı əks etdirir.

1925-ci ilin oktyabrında Azərbaycan Kommunist (bolşeviklər) Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Katibliyinin verdiyi qərar Türkoloji Qurultayın təkcə elmi deyil, həm də inzibati və təşkilati baxımdan ciddi şəkildə planlaşdırıldığını və partiya nəzarətində həyata keçirildiyini göstərir. Təşkilat Komitəsinin təqdim etdiyi təkliflər, müəyyən bəndlər istisna olmaqla, rəsmi şəkildə təsdiqlənir ki, bu da partiya orqanlarının prosesa birləşmə müdaxiləsini və onun istiqamətləndirici rolunu ortaya qoyur. Eyni zamanda, sənəddə elmi mühitin maddi-texniki şəraiti ilə bağlı ciddi narahatlıq da ifadə olunur. Xüsusilə Azərbaycanın Tədqiq və Təbəbbü Cəmiyyətinin yararsız binada yerləşməsi və buna dövlət səviyyəsində laqeydlik göstərilməsi tanqid edilir. Bu isə bir tərəfdən elmi cəmiyyətin potensial əhəmiyyətinə diqqət çəkir, digər tərəfdən isə elmi fəaliyyətin mərkəzi strukturlar tərəfindən hələ də lazımi səviyyədə dəstəklənmədiyini bildirir.

Azərbaycan Kommunist (bolşeviklər) Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Rəyasət Heyətinin Gizli şöbəsinin 2 noyabr 1925-ci il tarixli iclasının 80 sayılı protokolunun çıxarışından aydın olur ki, iclasda Türkoloji Qurultayın çağırılması üzrə Təşkilat Komissiyasının nümayəndələrinin, konkret olaraq Məmmədzadə və Zifeldin Moskvaya ezam olunması ilə bağlı S.M.Kirov məsələ qaldırır, qərar yekdilliklə qəbul edilir.

(ardı var)

Nadir MƏMMƏDLİ,
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun
direktoru, filologiya elmləri doktoru, professor